

bu sayıda

16

türk dünyası

özel sayısı II

siyaset adamları, yöneticiler, bilimadamları ve uzmanlardan 273 makale, inceleme ve

araştırma **genel değerlendirme, coğraf**

ya, nüfus TÜRK DÜNYASININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ /

TÜRK DÜNYASININ COĞRAFYASI / TÜRK DÜNYASININ DEMOGRAFİK

YAPISI **temel değerler** DİN / DİL / TARİH / KÜLTÜR /

EDEBİYAT / SANAT **sosyal yapı** SOSYAL YAPI ANALİZİ /

EĞİTİM VE BİLİM **iktisadî yapı** EKONOMİK İLİŞKİLER /

DIŞ TİCARET / TARIM, SANAYİ, ENERJİ, İNŞAAT, TURİZM / ÇEVRE

siyasî yapı SİYASİ ANALİZ VE ORGANİZASYON /

ENTEGRASYON / STRATEJİ / HUKUK / İLETİŞİM **türk cumhu**

riyetleri AZERBAYCAN / KAZAKİSTAN / KIRGIZİSTAN /

ÖZBEKİSTAN / TÜRKMENİSTAN / KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

muhtar türk cumhuriyetleri DOĞU

TÜRKİSTAN / TATARİSTAN, BAŞKURDİSTAN / KIRIM / ÇUVAŞİSTAN

/ SAKA, ALTAY, TUVA, HAKAS / GAGAVUZ (GÖKOĞUZ) **türk**

toplulukları AHISKA TÜRKLERİ / İRAN TÜRKLERİ / İRAK

TÜRKLERİ / SURİYE TÜRKLERİ / AFGANİSTAN VE TACİKİSTAN

TÜRKLERİ / DİĞER TÜRK TOPLULUKLARI **osmanlı ailesi**

- **balkanlar** BALKANLARIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ /

BULGARİSTAN / BATI TRAKYA / MAKEDONYA / KOSOVA VE SANCAK /

BOSNA-HERSEK/ARNAVUTLUK/ROMANYA, POLONYA **osmanlı**

ailesi - kafkaslar KAFKASLARIN GENEL

DEĞERLENDİRMESİ / ÇEÇENİSTAN / KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİ /

KUMUK TÜRKLERİ **türk yerleşimleri** BAFI AVRUPA

TÜRKLERİ / AMERİKA TÜRKLERİ / AVUSTRALYA TÜRKLERİ **türk**

dünyası ve diğer ülkeler RUSYA

FEDERASYONU / ÇİN / JAPONYA / İRAN **çeşitlemeler**

Yeni Türkiye

Temmuz Ağustos 1997

Yıl 3 Sayı 16

Fiyatı 1.700.000.-TL

2 Ayda Bir Yayınlanır.

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Güler Eren

Yayın Kurulu

Levent Akkoyunlu / B. Zakir Avcı / Ali Birinci / M. Naci Bostancı / Zühal Cafoğlu /
Emin Çarıkçı / İrfan Çiftçi / Metin Eriş / Yusuf Ziya İrbeç / Mustafa İsen /
Ahmet Kot / İsmail Köksal / Oya Akgönenç Mughisuddin /
İlber Ortaylı / Ayhan Pala

Danışma Kurulu

Nabi Avcı / Ahmet Rüştü Çelebi / Şenol Demiröz / Burhan Erdem / Tahsin Erdinç /
Sedat Kalsın / Şaban Karataş / Ercüment Kuran / Enis Öksüz / Belkıs Seval /
Oktay Sinanoğlu / Mualla Türköne / Orhan Türköz /
Turan Yazgan / Kâzım Yetiş

Reklam Dağıtım ve Abone Müdürü

Sevil Dünder

Kapak ve İç Düzenleme

Yazıevi

Teknik Hazırlık

Yeni Türkiye Medya Hizmetleri

Dizgi / Baskı

Öncü Ltd. - Semih Ofset

Basıldığı Tarih

Temmuz 1997

Yayın Kodu

ISSN - 1300 - 4174

Adres

Sağlık Sokak 3 - Sıhhiye (06410) Ankara
Tel: (312) 433 49 77 - 433 12 68 Fax: (312) 433 60 16

Abone Şartları

Yurtiçi: 6 Aylık 4.000.000.-TL, 1 Yıllık: 7.500.000 TL
Yurtdışı: 1 Yıllık 150 \$ (250 DM)

*Dergimizde yayınlanan yazıların bütün sorumluluğu yazarlara aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.*

Karakalpak Türkleri ve Bugünkü Karakalpakistan

Salih Yılmaz*

Coğrafya ve İklim

1320 Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti'ne bağlı, özerk bir cumhuriyettir. Karakalpakistan toprakları güneydoğuda Özbekistan, güneyde Türkmenistan, batı, kuzey ve doğuda Kazakistan'la çevrilmiştir. Karakalpakistan tarihi Harizm toprakları üzerinde kurulmuştur. Bu topraklar Aral Gölü'ne dökülen Amu-Derya (Ceyhun)'nın deltası ile iki yanındaki araziden oluşmuştur. Aral gölü Karakalpakistan'la Kazakistan arasında paylaşılmıştır. Amu-Derya'nın doğusu Kızılkum çölüdür. Karakalpakistan Cumhuriyeti, Kızılkum çölünün batısını, Amu-Derya deltasını ve Üstyurt yaylasının güneydoğu bölümünü kapsar. Kızılkum çölü kum tepeleriyle dolu çok geniş bir alandır. Çölün güneyinde Sultan-Uizdağ dağları uzanır. (En yüksek tepesi 473 m)⁽¹⁾

Karakalpak Cumhuriyeti'nin başkenti, Cumhuriyetin siyasi, iktisadi ve kültürel merkezi olan Nukus şehridir. Yaklaşık 200.000 nüfusa sahiptir. Ekim ihtilalinden önce Nukus, iki binalı askeri bir kaleymen 1932'den itibaren gelişme göstermiş ve bunun üzerine

Karakalpaklar, 1939'da başkenti Törtkül'den buraya taşımışlardır. Nukus, Karakalpakistan'ın hemen hemen merkezinde kurulmuş bir şehirdir.⁽²⁾ Ülke 12 idari bölgeye, 8 şehir ve 9 yerleşme merkezine ayrılmıştır.⁽³⁾ En önemli şehirleri Törtkül, Çimbay, Hocaeli, Moynak, Kongrat, Biruni ve Tahta Köprü'dür. SSCB döneminde de Tahiataş, Şumanay, Karauzyak, Leninabad, Akmangit, Bustanlik, Komsomolsk, Üstürte, Karatav gibi yeni şehirler kurulmuştur. Yüzölçümü 164.900 km² olup nüfus yoğunluğu km² de 8,3 kişidir.

Karakalpakistanda kara iklimi hüküm sürer. Yağış pek azdır. Yıllık ortalama sıcaklık 10-13°C kadardır. Mevsimler ve gece ile gündüz arasındaki ısı farkı büyüktür. Kış ortalaması 5°C ve yaz ortalaması 29°C kadardır. Tipik bitki örtüsü step ve bozkırlardan oluşur. Amu-Derya Deltasında ise Akdeniz bitkileri görülür.⁽⁴⁾

Nüfus

Karakalpakistan 1994 istatistiklerine göre 1.372.000 nüfusa sahiptir. Karakalpakistan'daki nüfus dağılımı aşağıdaki gibidir.⁽⁵⁾

Karakalpakistan'daki Nüfus Dağılımı (1989)			
Topluluk	Nüfus (1979)	Nüfus (1989)	Cumhuriyetteki Oranı %
Genel	902.817	1.212.207	100
Özbek	284.422	397.888	32.78
Karakalpak	280.968	388.614	32.05
Kazak	243.312	318.611	26.28
Türkmen	48.427	60.244	4.96
Rus	28.422	19.846	1.63
Koreli	8.078	9.143	0.75
Tatar	7.611	7.766	0.64
Başkurt	919	1.090	0.08
Diğer	9.505	0.78

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Karakalpakistan'da Karakalpaklar, Özbekler ve Kazaklar'ın nüfusu hemen hemen birbirine eşittir. 1924 yılına kadar ülke genelinde Rus-

(*) Araştırmacı, Yazar. Bu çalışmanın yönlendirilmesinde yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Mehmet Alparğu'ya teşekkür ediyorum.

- (1) Great Soviet Encyclopedia; Kara-Kalpak Autonomous Soviet Socialist Republic. Moscow. 1973 s. 421-23.
- (2) Karakalpakstan, Equal Among Equals, Nukus 1984. s. 3.
- (3) Great Soviet Encyclopedia; s. 421.
- (4) Meydan Larause, Karakalpak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, VI, s. 933, Yeni Türk Ansiklopedisi, V, s. 1704.
- (5) Karakalpakstan, Akademi Nauk, Nukus 1990 s. 52.

lar pek az iken SSCB devrinde Rusya'dan pek çok Rus ve Stalin döneminde Kore'li göçmenler getirilmiştir.

Karakalpak Türkleri'nin % 92'si Karakalpak Muhtar Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Bunun dışında, Özbekistan'ın Harezmi, Fergana bölgeleri, Türkmenistan'ın Taşauz bölgesi ve Kazakistan'ın bazı bölgeleri ile Rusya Federasyonu'nun Astrahan bölgelerinde de Karakalpak Topluluğu bulunmaktadır.⁽⁶⁾ Yine Afganistan'da 2000 kişi ve İran'da birkaç bin Karakalpak olduğu zannedilmektedir.⁽⁷⁾

Karakalpak nüfusu 1979'dan günümüze % 40 oranında artmıştır, nüfus oldukça gençtir. Kadın nüfusu erkeklerden oran itibarıyla fazlalık gösterir. 2000 yılında Karakalpak nüfusunun yaklaşık 700.000 olması beklenmektedir. Yıllık artış oranı % 3.96 olarak hesaplanmıştır. Çok ilginçtir ki 30 Temmuz 1996 yılında Karakalpakistan'a yaptığım gezide bazı Karakalpak ilim adamlarının Türkiye'de de Karakalpak olduğunu savunduklarını gördüm. Bunun sebebinin muhtemelen Karapapaklar'la Karakalpaklar'ın karıştırılmasından ileri gelmesidir. Halbuki Türkiye'nin Kars, Ardahan, Çıldır, Arpaçay bölgelerinde yaşayan Karapapaklar Azerbaycan camiasını teşkil eden Türk topluluklarından biridir.⁽⁸⁾ Karakalpak Türkleri'nin Türkiye ve Kafkasya'da yaşadıkları iddiasının doğru olmadığını düşünmekteyim.

Karakalpak Türkleri'nin % 92'si kendi cumhuriyetlerinde yaşamalarına rağmen burada Özbeklerle aynı nüfus oranına (% 32) sahip olup ülkede çoğunluğa sahip bulunmaktadırlar. Bu durum onlar adına kurulan Muhtar Cumhuriyetin suni bir kuruluş olduğunu göstermektedir.⁽⁹⁾

Menşei ve Tarihi

Karakalpak Türkleri asılları itibarıyla X-XII yüzyıllarda yaşayan Peçeneklerin ahfadındandırlar. Tarihi kaynaklarda "Siyah Külahlılar" veya sadece "Külahlılar" adıyla geçmektedirler. XII-XIII. yüzyıllarda Kıpçaklar'la beraber Moğollar'a tabi olmuşlardır.⁽¹⁰⁾ Kara-

kalpak Türkleri eski Rus yıllıklarında "Çorniye klobuki", Arap kaynaklarında "Karabörklü" adlarıyla anılırlar. Rus yıllıklarına göre Karakalpaklar; Uzlar, Peçenekler ve Hazarlar ile kardeş bir kavimdir. Rivayete göre Karakalpaklar'ın bir kısmı 11. yy'da Selçuklular'ın güney ve batıya doğru gerçekleştirdikleri yayılma eylemine katılmış, çoğunluğu ise Aral Denizi civarında kalmışlardır.⁽¹¹⁾

Karakalpak Türkleri, Tarihçi Reşidüddin'e göre moğol istilası sırasında "Kavm-i külah-i siyah" adı ile biliniyorlardı. Yine Arap müelliflerinden En-Nuveyrri Altınordu Kıpçak kabileleri arasında "Kara-Börklü" adını taşıyan bir topluluktan bahsetmektedir.⁽¹²⁾

Kara-Kalpak (... Siyah Serpuş) ismi, bu Türk kavminin ırk hususiyeti ile ilgili olmayıp, bunların yaşayış ve giyiniş tarzları ile alakalı diğer topluluklardan onları ayırmak için kullanılmış bir ad olmalıdır.

Rus Kroniklerinde Çorniye Klobuki ismine ilk defa 1146 tarihinde tesadüf olunur. Türk unsurunun en çok bulunduğu saha Kiyef sahası olup burada Kumanlar hemcinsleri olan Karakalpaklar'la çarpışıyorlardı. Kumanlar bunları eski göç yerleri olan Karadeniz steplerinden sürüp çıkarmışlardı ve bundan dolayıdır ki bu Karakalpaklar, Kumanların en amansız düşmanı olmuşlardır.⁽¹³⁾ Düşmanların bütün harp sanatlarını bilen ve onlar gibi hafif süvari olan Karakalpaklar, yaptıkları akınlardan ganimetle dönmek, süratli akınlarda bulunmak ve askeri keşiflerde bulunmak gibi önemli vasıflara sahiptiler. Ruslar, Karakalpaklar'ın kendileriyle birlikte oldukları durumda müstahkem mevkiilerde ancak kendilerini Kumanlar'dan koruyabiliyorlardı. Kronikler, Rus kinezlerinin Karakalpaklar ile birlikte Kumanlar üzerine ondört sefer yaptıklarını kaydetmişlerdir.

(6) Akiner, Shirin. Islamic Peoples of the Soviet Union. London 1983 s. 383.

(7) Bainbridge, Margaret. Dünyada Türkler. Ankara 1995, s. 239-40.

(8) İslam Ansiklopedisi, Kara-Papak mad.

(9) Devlet, Nadir. Çağdaş Türkler, Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi, Ek cilt, İstanbul: Çağ Yayınları, 1993, s. 346.

(10) Caferoğlu, Ahmet. Türk Kavimleri, Ankara 1972, s. 24.

(11) Akiner, Shirin. Age. s. 338-39

(12) İnan, Abdülkadir. Karakalpaklar, Bozkurt (3) 11. Sayı 1941 s. 46

(13) Rassovsky, Dr. Eski Rus Tarihinde Karakalpakların Rolü, Ülkü, sayı; 57, 59, 1937-38, s. 248-49

Karakalpaklar'ın en büyük harp meziyeti "esir almak"daki ustalıkları idi. İktidara gelen herhangi bir Kiyef Kinezi, devletin güney hudutlarında yaşayan Karakalpak süvarilerinden müteşekkil bir kuvveti de emri altına alıyordu. 1150 ve 1151 tarihlerinde olduğu gibi Karakalpaklar, Kiyef kinezinin diğer Rus kinezleri ile yaptığı savaşlarda da yer alıyorlardı. Böyle bir durumda onlar ya bizzat Kinezin kumandası altına giriyorlar yada genç kinezlerin veya voyvodaların kumandası altında savaşa katılıyorlardı.⁽¹⁴⁾ Kiyef tahtında oturan kinezlerin Karakalpaklar'la iyi geçinmeye mecbur olduklarını bu örnekler açıkça göstermektedir.

Rus kinezlerinin hizmetlerinde uşaklık eden Karakalpaklar olduğu gibi, emirler ve elçiler de vardı. Esirlerden aldıkları ziynetleri Karakalpaklar'ın hemen kullandıkları görülmektedir. Bu Türk kültürü ziynetler zamanla Ruslar'a geçmiş ve bu olayda da Karakalpaklar'ın tesiri görülmüştür.

1322 Karakalpaklar'ın kabilevi durumuna ve konumuna gelince Karakalpaklar kendi aralarında beş oymaktan ibarettirler; Kara-Koylu, Kara-Singir, Oymavut, İstek, Açamaylı. Bu oymaklar Amu-Derya Deltası'nda ve Semerkant'ın kuzeyinde "Ak-Tepe" de bulunurlar. Ayrıca diğer bazı Türk topluluklarında olduğu gibi Kıтай, Kıpçak, Keneges, Mangıt, Muiten ve Kongrat olmak üzere altı ana boydan oluşan bir düzenleme de mevcuttur.⁽¹⁵⁾ Şu anda Karakalpak ismi altında bulunan milletin adına, tarihi vesikalarda 16. yüzyılın sonlarına doğru tesadüf olunmağa başlanmıştır. Ancak Karakalpakların yalnız 18. yy ve 19. yüzyıla ait olan tarihlerini tetkik etmek mümkündür. 12. yüzyılda Kiyef kroniklerinde "Çorniye Kolbukı" namını alan Ortazaman Peçenekleri'nin bugünkü Karakalpaklar'la akraba oldukları ile ilgili tez tarih ilim adamları arasında ihtilaflıdır. Bana göre 12. yüzyılda bahsedilen Karakalpaklar, günümüzdeki Karakalpaklar'ın bir parçasıdır. Bu yüzden yukarıda Kiyef kinezleri ile münasebette bulunan Karakalpaklar'dan da bahsetmeyi uygun gördüm.

Rus kronikleri Çorniye Klobukiler'e bazen Çerkesler dahi dediklerini kaydeder.⁽¹⁶⁾

Karakalpakların yalnız Türklerle (Kıpçaklar vs.) değil Çerkeslerle dahi karışarak kendi adlarını yavaş yavaş kaybederek karıştırdıkları milletlerin adını almaları muhtemeldir.⁽¹⁷⁾ Howorth'a göre Karakalpak kabilesi Nogaylar'ın bir koludur.⁽¹⁸⁾ Karakalpaklar'ın kendi rivayetlerine göre de, onlar, Nogaylardan kopmuşlardır⁽¹⁹⁾, onlar, kendilerine malum olan en eski vatanlarının İdil nehrinin sağ tarafı (Kazan ile Astrahan Hanlıkları arası) olduğunu bilmektedirler. Eski vatanlarını terketmeye sebep olduğunu düşündükleri bir rivayete göre, Emir Timur (Orta Asya'da Timurling'e bu isim verilir) Bulgar şehrini tahrip etmiş ve onlar da göç etmek zorunda kalmışlardır. Diğer bir rivayete göre de Karakalpaklar'ın buraları terketmesine sebep, Ruslar'ın Kazan şehrini işgal etmeleri dolayısıyla meydana gelen hadiselerdir.

Başka bir rivayete göre de: (Bu rivayet daha sonraları yazılmıştır) Karakalpaklar'ın ataları Kazan şehrini kurmuşlar ve daha sonraları oralarda meydana gelen kargaşalıklar sonucu onlar vatanlarını terketmeye mecbur kalmışlardır. Bu son rivayetin gerçek olması halinde bugünkü Tataristan'ın Başkenti Kazan'ı Karakalpak Türkleri'nin atalarının kurması gerekir. Karakalpak Türkleri böylelikle İdil'in sol (Buhara) sahiline geçerek rivayete göre Aral Denizi'ne doğru ilerlemişler ve bu denizin kuzeyinden geçerek Sırderya Nehri'nin aşağı tarafına yerleşmişlerdir.⁽²⁰⁾

Karakalpak Türkleri 1722 ile 1740 arasında komşu halkların yağmalamalarına karşı Deli Petro'dan defalarca yardım istemişler, an-

(14) Rassovsky, Dr. age. s.252-53.

(15) Tolstova, L. S. Nekotorie svedeniya o Buharskih Karakalpakah, Vestnik, Nukus 1961, s. 36.

(16) Kossanyi, Bela, XI-XII. Asırlarda Uzlar ve Komanlar'ın tarihine dair, Belleten, sayı: 29, 1944, s. 130.

(17) Ivanov, P.P. Karakalpaklar'ın Tarihine dair Materiyaller, Ülkü, Temmuz 1938, s. 424.

(18) Howorth, History of the mongol from the 9 th to the 19 th century, Cilt II, London 1927. s. 4.

(19) Kıpçak gurubuna dahil olan Nogaylar'ın bazılarına göre Mogol kabilesinden olan Mangıtlardan, bazılarına göre de Uz ve Peçenek Türk boylarından geldikleri tahmin edilmektedir. 15. yy sonlarında Mangıtlar Nogay adını almışlardır. Herkes tarafından tanınan Mangıt aşireti emirlerinden Nogay'a tabi olmalarından bu isimle adlandırılırlar ve Karakalpak Türkleri'nin de Nogay ordası içinde koptuğu iddia edilmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Mehmet Alpargu, Dünden Bugüne Kafkasya'da Nogaylar, tarih boyunca Balkanlar'dan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, Bildiriler, İstanbul 1996. s. 193-207.

(20) Ivanov, P.P. Karakalpakların Tarihine Dair Materiyaller, Ülkü, Agustus 1938, s. 544.

cak hiçbir destek gelmemiştir. Yine 1722-1744 yıllarında birkaç kere Yayık (Ural) nehri kenarındaki Rus şehrine saldırmışlar hatta Samarra'ya kadar gitmişlerdir.⁽²¹⁾ 1863 tarihinde Buhara'da bulunan Vambery "eski zamanda Nogaylar'ın sultanının Karakalpaklardan olduğunu" işitmiştir.

Rusya İmparatoru Petro adamlarından İvan Bucholtz ile Alexander Bekoviç Çerkeskii'yi haberini aldığı altın yataklarını tetkik etmek için Orta Asya'ya göndermiştir. Onların bu seferinde Hive hanı bunlara karşı mücadele etmiştir. Rus baskı ve nüfuzunun artması üzerine harekete geçen Başkurtlar'ın, Kazaklar'ın ve Karakalpaklar'ın Hanı seçilen Murat Han, önce Kalmuklar ve Kozaklar ile ittifak etmek istemiş, olmayınca önce Kırım'a sonra da İstanbul'a yardım temin edebilmek ümidiyle gitmiştir. Fakat Murat Han buralardan da eli-boş dönmüş, Kafkaslarda Kuban havalisinde toplayabildiği küçük bir kuvvetle 1708 Aralık ayında Mareşal Şemeremetev ile yaptığı savaşı kaybetmiş ve kendisi de ruslar tarafından öldürülmüştür.⁽²²⁾ Uzun zaman sessiz kalmalarından sonra Karakalpaklar, 1811'de Hive hanlığı yönetimine girmişlerdir. Karakalpaklar Hive hakimiyetinde kaldıkları süre içinde de sakin kalmamışlar sık sık Hive hanlarına karşı ayaklanmışlardır.

Bunun nedeni olarak Hive hanlarına ödedikleri ağır vergileri göstermek mümkündür. Yine 1859 yılında ayaklanmışlar. Fakat Hive hanı Seyid Muhammed (1856-1865) bu ayaklanmayı bastırmıştır. Seyid Munammed Han, Hive'deki halkın Rusya etkisinde kalmasından korkarak bazı girişimlerde bulunmuş ve son ayaklanmanın bastırılmasından sonra, her öldürülen Rus için bir ödül (100 tille) verileceğini ilan etmiş, fakat onun bu teklifi ilgi görmemiştir. Daha sonra rus gemilerinin Amu-Derya'ya girmelerini önlemek için Amu-Derya'nın bazı yerlerinde kale yaptırmıştır. 1863 yılında, Karakalpaklar, Sır-Derya bölgesine göçmek için Ruslar'dan koruma istemişler, fakat yardım alamamışlardır. 1873 yılında Ruslar Hive'ye girdiğinde, halk onlara yardım etmiştir. Karakalpaklar, Ruslar'dan kendileri Hive'den ayrılmalarını istemişlerdir. 1873 yılında

Rusya ve Hive arasındaki antlaşmaya göre Karakalpaklar'ın çoğu Rusya'nın hakimiyetine girmişler.⁽²³⁾ Daha sonra da bu topraklarda Rus hakimiyeti kurulmuştur.

1917 ihtilalinden sonra Karakalpaklar 1918'de ilan edilen Türkistan Özerk Cumhuriyeti'ne dahil edildiler. 1920 yılında Hive Hanlığı tamamen Rusya'nın hakimiyetine girmiş, böylece burada bulunan diğer Karakalpaklar da Rus hakimiyetini kabul etmişlerdir. 1924'te burası Sovyetler Birliğine dahil edildi. 11 Mayıs 1925'te Rusya Federasyonu içinde oluşturulan Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir muhtar bölgesi haline getirilmiş, ancak bu muhtar bölge 20 Mart 1932'de Kazakistan'dan ayrılarak Rusya Federasyonu'na bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyetine dönüştürülmüştü. 5 Aralık 1936'da SSCB Anayasasına göre Özbekistan'a devredildi. 6 Haziran 1990'da Özbek SSC Yüksek Sovyeti tarafından "Egemenlik Kararnamesi" kabul edildi. 31 Ağustos 1991'de Özbek Sovyeti bağımsızlık kararı aldı ve Kasım 1991'de Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı olmak kaydıyla egemenliğini ilan etti. 1 Eylül Tarihi Özbekistan ile birlikte Karakalpakistan'da da Müstakillik (Bağımsızlık) Bayramı olarak kutlanmaktadır. Bugün Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı muhtar bir cumhuriyettir.

1323

Dil

Karakalpakça Kıpçak grubunun Kıpçak-Nogay As bölümündendir. Ses ve söyleniş özellikleri bakımından şu hususlar ön plana çıkar; Vokal ahengi tamdır. Dudak benzeşmesi tam değildir. Bununla beraber Kırgızca da olduğu gibi ilerleyici yuvarlaklaşmalar görülür. (Sözcö: Söze) Yazı Dilleri bütün Türkistan ahalisinin XIX. yüzyılın sonuna kadar müşterek olarak kullandıkları Türkçe'dir. Konuşma dilleri Kazak-Kırgızca'ya çok yakındır.⁽²⁴⁾

(21) Özbekistan Halkları Tarihi II, Taşkent, 1993, s. 52.

(22) Donnelly, Alton S. The Russian Conquest of Bashkiria 1552-1740, New Haven and London, Yale Üniversitesi 1968, s. 46.

(23) Kamalov, S.K. Osvoboditelnoe Dvijenie Karakalpakov v sredine XIX. Veka, Central Asiatic Journal, Volume XVIII, Leiden 1974, s. 47.

(24) Çağatay, Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri II, Ankara 1972, s. 138.

Karakalpak yazı dili, Karakalpakistan'ın kurulması (1925) ile başlar. Karakalpak şivesi, Kuzeydoğu ve Güney-batı olmak üzere, başlıca iki ağza bölünmektedir. Birbirinden pek farklı olmayan bu iki ağızdan başka Karakalpakistan hudutları boyunca, bir de Karakalpak-Kazak, Karakalpak-Türkmen ve Karakalpak-Özbek Karışık ağızları vardır. Karakalpakça Nogayca ve Kazakça'ya çok yakındır. Kuzeydoğu ağzı; Kara-Özbek, tahta Köprü ve Aral sahili bölgelerinde konuşulur. Karışık Karakalpak-Kazak ağzı da bu gruba girer. Memleketin geri kalan kısmında, yani Çimbay, Kökeyli, Kuybişev, Kongrat, Şomana, Hocaeli, Kıpçak, Şabbaz ve Törtkül bölgelerinde güney-batı ağzı konuşulur.⁽²⁵⁾ Kelime hazinesi esas itibarıyla Kıpçakça'dan kaynaklanmaktadır. Bunun yanısıra Arapça ve Farsça kelimeler de Lehçede bulunmaktadır. Birkaç kelime Çince'den gelmiş olup son zamanlarda gittikçe artan oranda Rusça'dan yeni kelimeler alınmaktadır. Radyo ve televizyon yayınları Karakalpakça, Rusça, Özbekçe ve Türkmençe yapılmaktadır.

Karakalpakça ilk defa Sovyet döneminde yazı dili haline gelmiş ve önce Arap harflerine dayalı bir alfabe geliştirilmiştir. Bu alfabenin günümüze kadar geçirdiği evre şu şekildedir; 1-1924-1932 Arap harfleri, değişikliğe uğramış alfabe 2-1928 Latin harfleri ilk alfabe 3-1932-1938 Latin harfleri, 4-1940-1957 Kril harfleri, ilk alfabe 5-1957 Kril harfleri, ikinci alfabe.⁽²⁶⁾ Üç Latin alfabesi arasındaki farklar oldukça azdır. Karakalpak halkının 1991'de istiklallerini elde etmelerinden sonra Rusça ikinci plana itilmiş, Rusça'nın etkisinden kurtulmak için Latin harflerine geçiş hızlandırılmaya çalışılmaktadır.

Din

Karakalpaklar sünni Hanefi mezhebindedirler. İslam dinini ne zaman kabul ettiklerinin tam olarak bilinmemektedir. Ancak muhtemelen farklı bir etnik grup olarak ortaya çıktıkları 10 ile 13. Yüzyıl arasında kabul etmişlerdir. Karakalpaklar dindarlıkları ile ünlüdür.

Nitekim Rus araştırmacıları da Karakalpaklar'ın Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında dinine en çok bağlı topluluk olduklarını tesbit etmişlerdir.⁽²⁷⁾ Nakşibendi, Kübrevi, Yesevi ve Kalenderi tarikatları bölgede oldukça etkilidir. Bölge halkı ile en kuvvetli ilişki kuran tarikat Kübreviliktir. Kurucusu Necmeddin-i Kübra'dır.⁽²⁸⁾ (M.S. 1145-1221) Kübreviye tarikatında belli bir şii nüfuzu'da söz konusudur. Karakalpakistan'da tasavvuf hala etkilidir. 1914 yılında 553 cami bulunmasına rağmen günümüzde bu camilerden fazla birşey kalmamıştır. Nukus, Törtkül, Hocaeli ve Çimbay'da camiler mevcuttur.

Sovyet araştırmacısı J. Bazarbaev, yaptığı sosyolojik araştırmasında (1973) Karakalpak cemiyetini dini inanç yönünden aşağıdaki kategorilere bölmektedir.⁽²⁹⁾

- * Katı inançlılar. "hoş görüşü olmayan fanatikler" % 11,4
- * Aileden (gelenekten) dindar olanlar % 14,4
- * Mütereddidler, İslamın ancak dış görünüşü ile ilgilenenler ve onun kurallarını millî bir gelenek olduğu için yerine getirenler. % 13,6
- * Lakaytlar; sünnet, namaz ve oruç gibi bazı İslamî adetleri yerine getirenler, % 39,1
- * Ateistler, % 21,5

Karakalpakistan'da görüldüğü gibi Ateistlerin oranı tahminin üstündedir. Bunun sebebi Saray'ın da değindiği gibi, SSCB tarafından ateizm propagandası için özel dersler düzenlenmesi ve halkın bunlara devam etmesi için zor kullanılması etkili olmuştur.⁽³⁰⁾ Fakat ateistlerin ekseriyeti erkek çocuklarını sünnet ettirmekte ve ölümlerini cenaze namazı kıldırarak müslüman mezarlıklarına gömdürmekte-

(25) Baskakov, N.A. Karakalpakskiy Yazık I. Materialı po dialektologii (tekst i slovar) Akademi Nauk SSSR, Institut Yazıkoznaniya, Moskva 1951, s. 3-4.

(26) Encyclopedia of Islam, IV, Karakalpak. Leiden 1978, s. 610-11.

(27) 27.Nasrattınoğlu, I. Ünver. Karakalpaklar, Yeni Defne, Ocak 1995 s. 13.

(28) Kafesoglu, İbrahim. Türk Millî Kültürü, İstanbul 1994, s. 366.

(29) Devlet Nadir. Age. s. 346-7.

(30) Saray, Mehmet. Kırgız Türkleri Tarihi, İstanbul 1993, s. 60-63.

dirler. Araştırmacılara göre SSCB'de müslüman nüfusun % 95 ile % 99'u bu tür bir tavır içinde bulunmuştur. Bennigsen'in de belirttiği gibi, bu davranışlar Sovyetlerin dine karşı suçlamalarındaki başarısızlığı kanıtlamaktadır ya da diğer bir deyişle Sovyetler islamın etkilerini tümüyle ortadan kaldıramamıştır.⁽³¹⁾ Fakat Karakalpakistanda din aleyhtarı neşriyat halkın nüfus oranına göre çok yüksektir. Son yıllarda Türkiye Cumhuriyeti, Suidi Arabistan ve bazı özel vakıfların da gayretleriyle dini eğitim verilmekte ve ülkenin önemli şehirlerinde camiler yapılmaktadır.

Sanayii

Ekonominin en önemli ham maddesi pamuktur. Bu ürün Amu-Derya vadisinin güney kısımlarında, doğuda Çimbay yakınındaki deltada ve batıda Kograt'la yetiştirilir. Çimbay, Kongrat, Hocaeli, Biruni, Tahta Köprü ve Mangıt'ta çırçır tesislerinde işlenir. Pamuklu kumaş üretimi yıllara göre oldukça istikrarlı bir durum göstermektedir. Özbekistan kumaş üretiminin önemli bir bölümü (15.878.000 metre (1993) Karakalpakistanda yapılmaktadır.⁽³²⁾ Pamuk ayıklama işleminden başka et paketleme ve un öğütme sanayii de gelişmiştir. Et ve süt sanayi, Karakalpakistanda yeni bir organizasyon içinde örgütlenmiştir. Et ve süt fabrikaları kurulmuştur. Sütün litre fiyatı 7,5 som'dur. (1996). Makinaların çoğunluğu Rus malı olup teknolojik bakımdan eski makinalardır.

Sanayi'nin başlıca kaynakları: Tuz, petrol, doğalgaz, demir ihtiva eden ve nadir bulunan metaller, yapı malzemeleri (granit, mermer vs.), amyant, mika ve granit gibi madenlerdir. Bunların yanında çırçır, yapı malzemeleri üretimi ve bazı hafif endüstriler de gelişmiştir. Bugünkü Karakalpakistan, bir inşaat alanıdır, inşaat sanayiinde 30 bin işçi çalışmaktadır. Tarımsal sanayide de gelişmeler kaydedilmiş ve her yıl çiftçilere traktör ve diğer önemli makinalar sağlanmaktadır.

1913 yılına göre sanayi mallarının üretimi 262 kat artmıştır. Sovyet döneminde ener-

ji, pamuk, tereyağ, balık, mobilya, tekstil vs sanayii gelişmiştir. Karakalpakistan sanayii şimdi sadece hammadde değil, tüketime hazır mallar üretmektedir. Ekim ihtilalinden önce sanayide toplam 137 kişi çalışırken şimdi ise yüzden fazla fabrikada oldukça çok sayıda işçi, mühendis ve teknisyen istihdam imkanı vardır. Sanayinin büyük bir bölümünü pamuk işletme fabrikaları oluşturur. 1923-1924 yıllarında 1000 ton pamuk üretilirken bugün sayısı sekizi bulmuş olan tekstil fabrikalarında yılda 120.000 ton pamuk, 25.000 ton da pamuk yağı üretilmektedir.⁽³³⁾

Elektrik Enerjisi üretimi de hızla gelişmekte olup 1940 yılında Cumhuriyetin bütün kaynaklarından 3,6 milyon kw/saat, 1950 yılında 10,5 milyon kw/saat enerji elde edilmiştir. 1982 yılında ise bir tek Tahiataş enerji istasyonu (GRES), 1,7 milyon kw/saat enerji üretmiştir. Tahiataş GRES; Karakalpakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın enerji ihtiyacının bir kısmını sağlamaktadır.

Orta Asya'nın en büyük balık konserve üreticisi, Moynak Konserve Kombinası, yılda 12 milyon konserve üretmektedir. Bundan başka dondurulmuş balık, havyar gibi ürünler de konserve olarak satışa sunulmakta iken, bu fabrika Aral gölü suyunun azalması ve hammadde azlığı sebebiyle bugün kapatılmış durumdadır. Ust-Yurt platosundaki Şahbaht doğalgaz yataklarından milyonlarca metre küp gaz çıkarılmaktadır. Doğalgaz bakımından zengin olan Karakalpakistan; mineral rezervlerine ve petrole de sahiptir.

Karakalpakistan'a yatırım yapan ülkeler arasında Türkiye ilk sırayı almakta olup, Türkiye'yi, İran, Suidi Arabistan ve Hollanda takip etmektedir. Türkiye ve Özbekistan arasında imzalanan ticaret antlaşması ile bir Türk şirketi olan Yalçinel Ltd. ve Kazakalpaksauda arasında kurulan Nukus-Yalçinel Ltd. Ortak şirketi bir süper market açmıştır. Yeni mağazada 700 çeşit tüketim malı satışa sunulmakta

(31) Bennigsen, A. and Broxup, M. The Islamic Threat to the Soviet state, New York: st Martin's Press, s.1.

(32) Özbekistan, TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği). Ankara 1995, s.81.

(33) Karakalpakstan, Equel Among Equeals, Nukus 1984, s. 2.

ve şirket yetkilileri, Cumhuriyetin çeşitli şehirlerinde de mağazalar açmaya devam edeceklerini belirtmektedirler.⁽³⁴⁾ Ayrıca bu şirket Karakalpakistan'da Tuz fabrikaları için de girişimlerde bulunmaktadırlar. YAZEKS Entegre Tekstil Fabrikası da Kara Kalpakistan-Türkiye arasında yapılan antlaşma ile başkent Nukus'ta faaliyete geçirilmiştir. Yıllık 6 milyon ürün kapasiteli bir fabrikadır. Şu anda fabrika üretimini sürdürmektedir.⁽³⁵⁾ Tarım ve tarıma dayalı sanayi ile ilgili özel sektör, Karakalpakistan'da kalsine soda üretimi için de fabrika inşaatına başlamıştır. Bu fabrikada 190 bin ton kalsine edilmiş soda ve bu sodanın içinde 20 bin ton pişmiş soda üretimi planlanmaktadır. Tahmini masraf 324 milyon som (35 milyon ABD Doları) olması beklenmekte ve fizibilite incelenmesi hazırlanmaktadır. Bu fabrikanın faaliyete geçmesiyle Yurtiçi cam, kimyasal madde ve diğer fabrikaların kalsine edilmiş soda ihtiyacının karşılanması sağlanmış olacaktır.⁽³⁶⁾ Şimdilerde tarım ve tüketici ürünleri Cumhuriyet otoritelirince özellikle öncelikle sahip aktif iki sektör olarak görülmektedir.

1326 Enflasyon 1992 de % 836 olmuş ve bu nu takip eden yıllarda ise enflasyon daha yüksek düzeylere çıkmıştır.⁽³⁷⁾ Ülkenin en pahalı yeri başkent Nukus'tur.

Tarım ve Hayvancılık

Ekonomik sektörlerde birinci sırada yer alan sanayi sektörünü, tarım sektörü izler. Karakalpaklar göçebeliği terkedeli çok zaman olmuştur. Başlıca meşguliyetleri ziraattir. Buğday, pirinç, pamuk, keten ekmetedirler. Bostanlarında; havuç, nohut, biber, soğan, karpuz ve kavun yetiştirilir. Karakalpak kavunları Orta Asya'da ünlüdür. Toprakları bereketli olup Karakalpaklar'ın kendileri de çalışkandırlar. Suni sulama işlerinde büyük maharet sahibidirler. Yağmura ihtiyaçları yoktur. Yılda iki defa ürün almaktadırlar. Mükemmel bahçeler yetiştirirler. Bahçelerinde; şeftali, elma, armut yetiştirilir. Kırgızlar muhtaç oldukları toprakları Karakalpaklar'dan icar etmektedirler ve kira olarak mahsulün 1/10'unu verirler. Karakalpaklar'ın tarım alanındaki bilgilerinden tarihte Kazaklar da yararlanmışlardır.⁽³⁸⁾

Özbekistan Tahıl üretiminin büyük çoğunluğu Karakalpakistanda üretilmektedir. Ülkede tahıl üretimi içinde buğday ön sırayı almakta, bu ürünü arpa, pirinç ve dane mısır izlemektedir. Dane mısır üretimi son yıllarda azalma göstermiş olup bunun sebebinin ekim alanlarının başka ürünlere ayrılması olduğu söylenmektedir.

Karakalpakistan, Özbekistan'ın pirinç üretim merkezi olup ülkenin toplam pirinç üretiminin % 56'sını karşılamaktadır. 1961'de 3,6 bin ton pirinç üretilirken, 1981'de 307 bin ton pirinç üretilmiştir.

Tarımı geliştirmek için sulama kanalları Sovyet döneminde yapılmış ve geliştirilmiştir. Yeni büyük kanallar inşa edilmiştir. (Lenin, Kızketgen, Pahtarna, Ravşan) Tarım ve hayvancılık geliştirme ve problemleriyle Karakalpak Zirai Araştırma Enstitüsü ve Özbekistan Zirai Araştırma Enstitüsü uğraşmaktadır.⁽³⁹⁾

1917 ihtilalından önce 16.000 ton pamuk üretilirken, 1982'de 436.000 ton pamuk üretilmiştir. 1982'den günümüze üretimde fazla bir değişiklik olmamıştır. Karakalpakistan'da pamuk üretimi önemli bir yere sahiptir.

Karakalpakistan'ın iklimi özellikle üzüm ve bahçe kültürleri için de elverişlidir. Çimbay Araştırma Enstitüsü görevlileri üzüm ve bahçe kültürleri üzerinde araştırmalar yaparak ülkede bu kültürün gelişmesini sağlamışlardır. 1982'de 100.000 ton sebze ve meyve üretilmiştir. Günümüzde de bu gelişme sürmektedir. Tarım ve hayvancılıkla ilgili üretim verileri aşağıdaki gibidir.⁽⁴⁰⁾

Karakalpakistan'daki sert iklim şartları yanında doğuda Fergana vadisi ve güneyde Termez topraklarının ekolojisi, incir ve nar gibi subtropik meyvelerin yetişmesine imkan vermektedir. Bunun da ötesinde, doğalgazla ısıtılan seralarda turunçgiller üretimi de yapılmaktadır.

(34) Avrasya Dosyası, TİKA, sayı 47, Aralık 1995/2.

(35) Özbekistan, TOBB, s. 137.

(36) Republic of Uzbekistan, Public sector Investment priorities, Tashkent February 1995.

(37) L'Etat du Monde, Editions la Decouverte Paris 1994, s. 524.

(38) Alpargu, Mehmet, Yeni Çağda Kazak Türkleri, Ankara 1996, s.40.

(39) Karakalpakstan, Equeal Among Equeals, Nukus 1984, s. 4.

(40) Tablodaki veriler TOBB'nden alınmıştır ve Anonimdir.

Sebze ve meyve üretimi yanında hayvancılık da gelişmiştir. Atları ve davarları vardır. Koyun yetiştiriciliği hayvansal üretim içinde ağırlıklı bir yere sahiptir. Karagül koyununun bu hayvancılık içinde önemli bir yere sahip bulunduğu gözlenmektedir. Bu yetiştiricilikte Karakalpakistan'ın bağlı olduğu Özbekistan, Dünya'da en fazla Karagül koyunu yetiştiren ve en fazla Karagül postu üreten ülkelere başında gelmektedir. Ülkede mevcut koyunların % 60'ı Karagül ırkı koyunlardır. Özbekistan bağımsızlığına kavuşmadan önce Karagül postları Sovyetler birliğince Sovyet Karagülü adıyla Saint Petersburg şehrinden dünya piyasasına sunulmaktaydı. Ancak Bağımsızlık elde edildikten sonra Karagül koyunu ve postlarının dağıtımını Özbekistan kendi tekeline almıştır. Yapılan Bilimsel çalışmalar sonucu ülkede Karagül koyunlarının dokuz tipi gelişmiştir. Karakalpak, Surkan, Buhara tipleri bunlardan en önemlilerini oluşturmaktadır. Bu koyunların et randımanı % 50-55 düzeyindedir. Karagül kuzularının postları 40-50 Dolar, siyah Karagül postları ise 11-12 Dolar düzeyindedir. Bunun yanında Santa Getrutis etçi sığırları da yetiştirilir. Bu ırk ABD'den ithal edilen iri cüsseli bir ırktır. Bu ırk Bahmal yöresinde yetiştirilerek çevreye dağıtılmaktadır.⁽⁴¹⁾

Karakalpakistan'daki Tarımsal ve Hayvansal Üretim (1993)

Ürün	Üretim	Yıl (1993)
Tahıl	Bin Ton	346.8
Pamuk	Bin Ton	318
Pirinç	Bin Ton	304.7
Mısır	Bin Ton	23.2
Patates	Bin Ton	4.9
Sebze	Bin Ton	85.8
Bostan	Bin Ton	49.9
İpek Kozası	Ton	780
Keçi ve Koyun	Bin Adet	(1994) 572.3
Süt	Bin Ton	198.3
Yumurta	Milyon Adet	824.6
Konserve	Milyon Kutu	16
Bitkisel Yağ	Bin Ton	18
Büyük Baş Hayvan	Bin Adet	405.5
Süt Ürünleri	Bin Ton	21.3

Karagül Koyunu ve etçi sığırlar yanında, domuz üretimi (1979'da 178.000 baş), Balıkçılık, avcılık, ipek böcekçiliği, deve ve at üretimini de buna ekleyebiliriz. Karakalpaklar kendilerine mahsus olan at cinslerini Buğdan diye isimlendirmektedirler. Bu cins, Kırgız atlarından daha iyi ve daha kuvvetlidir.

Ulaşım

Karakalpakistan kara, demir, hava ve su yolları ağına sahiptir. Kara yollarının toplam uzunluğu 2500 km olup, Cumhuriyetin en uzak noktalarına kadar ulaşır. Taşkent-Aral Denizi çevresindeki karayolu büyük önem taşır. Cumhuriyetin ilk demiryolu, Kongrat-Çarcuy'dur. Bu demiryolu Karakalpakistan'ı Orta Asya Demiryolları'na bağlamıştır. SSCB'nin 50. Yıldönümünde de 406 km'lik Kongrat-Beynev demiryolu yapılmıştır.

Hava ulaştırmacılığında başkent Nukus'tan Moskova, Kiev, Taşkent, Alma-Ata, Bakü, Aşkabat, Duşanbe, Volgograd ve daha birçok şehirlere uçak seferleri yapılmaktadır. Ancak bu seferler bizim bildiğimiz gibi yolcu kapasitesi yüksek uçaklarla değil 30 kişilik YAK-40 tipi uçaklarla yapılmaktadır.

Çevre Problemleri ve Sağlık

Türk Cumhuriyetinde ve Karakalpakistan'da çevre konusunda şu andaki hassasiyetin esas nedeni, çevre problemlerinin duyarsız kalınmaz boyutlara ulaşmış olmasıdır. Mono kültür halindeki pamuk tarımının oluşturduğu toksikosyenler ve yükselen hastalık insidensleri Aral gölü'nün kurumasıyla, en ilgisiz insanların dahi fark edebileceği düzeye ulaşan iklim değişimleri ortaya çıkmıştır. Uzun bir süre bu konuda ilgisizlik devam etmiş ve sonucunda ortaya çıkan tablonun vehameti hal-kin ilgisini bu sorunlara yöneltmiştir.

Karakalpakistan'daki büyük çevre sorunlarının önemlilerini Aral gölünün kurumasıyla meydana gelen kuraklık, çevre problemleri ve pamuk üretimi dolayısıyla uygulanan yanlış tarım politikaları oluşturur.

Irmaklar ve göller, Sanayi atıkları ve artırılmamış kanalizasyon atıkları ile tarım alanlarından gelen gübre sızıntıları ile kirlenmektedir. 1988 yılında Sovyetler Birliğinde ülke çapında alınan örnekler üzerinde yapılan incelemeler sonucunda içme sularının % 18'inin sağlık standartlarına uygun olmadığını ortaya koymuştur. Sovyetler Birliğinde sayıca 6000'i

(41) Özbekistan, TOBB, s. 48-49.

bulan resmi dalga işlemlerinin hemen hemen yarısı Sağlık kurallarına aykırı yönler içermektedir. Türkmenistan ve Özbekistan bunun yanında Karakalpakistan da bulunan atık dalga alanlarının 3/4'ü bu özelliktedir.⁽⁴²⁾

Aral'ın kuruması, çevrenin zehirli çöllerle kaplanması ve kumların rüzgarla bir yerden diğer bir yere taşınması bölge halkında çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bölgede aneminin çok yaygın olduğu, bilhassa kadınların % 80'inin bu hastalığa yakalandığı bilinmektedir. Verem de eskiye nazaran 2/3 oranda artmış durumdadır. Taşauz, Nukus gibi büyük yerleşim merkezlerinde de suyun kirli olmasının (suni gübre ve kimyevi madde artıklarının suya karışmasıyla) sebep olduğu çeşitli hastalıklar vardır. Taşauz'da halkın tahminen % 70'i çeşitli iç hastalıklara yakalanmış bulunmaktadır. Hepatit (sarılık) ve Malarya (sıtma) yaygındır. Halkın direncinin az olması, bu yerlerde "ekolojik AIDS" tabirinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu hastalıklara bağlı olarak bebek, çocuk ve hamile kadın ölümlerinin oranı yüksektir. Nukus hastanelerinde yatanların % 90'ının böbreklerinde kum ve taş bulunmaktadır. Suyu kaynatarak içmek bile bir çözüm getirmemektedir. Çünkü kum kaynatılarak yok edilememektedir.⁽⁴³⁾ Bu durum bölgenin ekonomik ve kültürel gelişmesini engellediği gibi, halkın sağlığını da büyük ölçüde etkilemektedir. Kalitesiz su, kirli topraklarda yetiştirilen ürünler, tuz zerrecikleri dolu sağlıksız bir hava bölge insanların yaşayışını çok olumsuz bir tarzda etkilemektedir. Örneğin 1991 ile 1994 yılları arasında doğum oranında % 25'lik bir azalma olurken, ölüm olaylarında % 10'luk bir artış görülmüştür. Çocuk-Anne ölümlerindeki artışlar dehşet verici rakamlar göstermiştir. Aral gölünün bu hale gelmesinin önemli sebeplerinden biri sömürücü Sovyet Rejiminin Türk Cumhuriyetlerine uyguladığı ekonomik tarımsal tekelcilik siyasetidir.⁽⁴⁴⁾

Karakalpakistan'da günümüzde suların çekilmiş bulunduğu Aral gölü alanı bir tuz gölüne dönüşmüştür. Buradan kalkan kum ve tuz bulutları, çevredeki tarım alanlarına her yıl hektar başına hemen hemen yarım ton kum ve tuz yağdırmaktadır.⁽⁴⁵⁾ Yakın bir zamanda

bu sorunun önüne geçilmezse Karakalpakistan çöller ülkesine dönüşecektir.

Aral Gölünü kurtarmak amacı ile uluslararası "Donerler" 31.4 milyon Dolarlık yardım vaadinde bulunmuşlardır. Bu para gölün nehirlerle beslenmesini tekrar sağlayacak ve çevre sorunlarını çözecek olan 220 milyon Dolarlık daha büyük bir yatırımın fizibilite çalışmalarında kullanılacaktır. Dünya Bankası Başkanlığında Paris'te 25 Haziran 1994 tarihinde yapılan toplantıya değişik hükümet ve uluslararası teşkilat temsilcileri katılmıştır.⁽⁴⁶⁾ 1993-94 yılında Dünya Bankası, UNDP ve UNEP'ten uzmanlar Eylem planı 1'i hazırlamışlardır. Bu plan için yaklaşık 40 milyon Dolar destek sağlamayı vaad etmişlerdir.⁽⁴⁷⁾ Yine Dünya Bankası ile Türkmenistan arasında varılan bir antlaşmayla Aral Gölü'nün kurtarılması projesi çerçevesinde, Dünya Bankası'nın Türkmenistan'a 25 milyon Dolar kredi vereceği bildirilmiştir. Türkmen Press'in haberine göre, Türkmenistan ve Dünya Bankası tarafından ortaklaşa hazırlanan "Aral Gölü Bölgesi Sulama, Çevre ve Sağlığı Koruma Projesi", Türkmenistan'ın Daşhavuz Vilayeti'nde Sulama ve Aral Gölü'nün kuruyarak çekilmesi sonucu ortaya çıkan sağlık sorunlarının çözümünü hedeflenmektedir. Projenin 2000 yılına kadar uygulanması öngörülmektedir. Ayrıca Dünya Bankası-Türkmenistan ortak Projesinin hazırlık çalışmaları sırasında kullanılmak üzere, Japonya'nın da 850 bin dolar kredi verdiği kaydedilmiştir.⁽⁴⁸⁾

Bugün Karakalpakistan'da ikibin beşyüz doktor ve onbin hemşire doksaniki hastane'de Aral Gölü ve diğer sorunların meydana getirdiği problemlerle uğraşmaktadırlar. Ancak hastaneler gerekli teknolojiye sahip bulunmadıkları gibi ilaç temininde de güçlük çekilmektedir.

(42) Peterson, D.J. "Çevrenin Durumu: Katı Atıklar" Report on the USSR, Özgürlük radyosu, 11 Mayıs 1990.

(43) Devlet, Nadir. Age. s. 352-53.

(44) Reznichenko, Grigori. The Aral sea Tragedy, Moskow 1992, s. 92.

(45) Ellis, W.S. "Bir Sovyet Denizi Yatağında Ölürken"; National Geographic Şubat 1990.

(46) Avrasya Dosyası, TİKA, sayı 13, Temmuz 1994/2.

(47) Kamalov, S. Yusup. Union for Defence of the Aral sea & Amu-Derya (Chairman), özel görüşme, Nukus 11 Ağustos 1996.

(48) Avrasya Dosyası, TİKA, sayı 56, Nisan 1995.

Aral gölü sorunu uluslararası kuruluşların da yardımı ile çözülebildiği takdirde Karakalpakistan ekonomisinde büyük bir rahatlaşmanın söz konusu olabileceği düşünülmektedir.

Eski SSCB'de birçok felaket için olduğu gibi Aral faciası için de tek bir sorumlu bulunmamaktadır. Bu sorunda ilk adım, yapılabilecek somut işlemlerden yola çıkarak Özbekistan'da ve diğer komşu cumhuriyetlerde pamuk üretilen toprak alanlarının yarı yarıya azaltılması ve pamuk tekelciliğine pratikte tamamıyla son verilmesidir. Bu ancak on yıl içinde gerçekleştirilebilecek bir projedir.

Umarız ki, Özbekistan ve komşu cumhuriyetler bu projeler üzerinde düşünerek rasyonel tedbirler alırlar ve böylece bütün çabalar netice verir. Ancak bu tedbirlerin alınması halinde üçbin yıldır doğanın güzel bir parçası olarak Türkistan'da bulunan Aral Gölü, Karakalpakistan ve çevre cumhuriyetler, çevre felaketinden kurtulacaklardır.

Güç ve Yetkinin Dağılımı

SSCB döneminde Karakalpakistan'da olduğu gibi bütün Sovyet Cumhuriyetlerinin tek hakimi Sovyet Komünist Partisiydi. Diğer cumhuriyetlerde kurulan Komünist partileri, Sovyet Komünist Partisinin direktifleri dahilinde hareket ederlerdi. Cumhuriyetlerdeki Komünist partileri, Komünist Partisinin Yasama organı olan "Yüksek Sovyet"i oluştururlardı. Bu yüksek Sovyet, ülkeyi "Birlik Sovyeti" ve "Milletler Sovyeti" olmak üzere ikiye ayırdı, Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti 11 üye ile Yüksek Sovyet'te temsil edilmekteydi. Fakat azınlıkta oldukları için yönetimde ağırlıkları da oldukça azdı. 1 Ocak 1982'deki bir tesbite göre Sovyetler Birliği Komünist Partisine (SBKP) 11.303 Karakalpak Türk'ünün üye olduğu KP tarafından bildirilmiştir.⁽⁴⁹⁾

Devlet Baskısı ve Kominist Partisinden duyulan korku, sayısız ulusların birarada tutulmasında başlıca faktör olmuştur. Bu gizli polis, nüfusun % 30'u oranını bulmuş ve bunlar KGB için çalışmıştır. Gorbachev, sistemden korkuyu çıkardığında, Sovyetler kolay bir şekilde dağılmıştır.⁽⁵⁰⁾

Türk cumhuriyetlerinde mühim anahtar mevkilerin ekseriyetini merkezden gönderilen Ruslar işgal etmişlerdir. Ayrıca yerli resmi şahısların yardımları da güvenli Ruslar olmaktadır. Karakalpakistan'da 1936 yılında Komünist Partisi 2. sekreteri Rus G.A Egorov ve 1980 yılında da yine Rus V.V. Kislov olmuştur. KP 2. sekreteri, parti faaliyetlerini organize bölümü, yönetim organları bölümü ve özel güvenlik bölümü başkanları gayri Rusların çoğunlukta olduğu cumhuriyetlerde merkezin kontrol fonksiyonlarını üstlenen bir heyet manzarası arz ederlerdi.

Bugünkü Karakalpakistan kendi kanunları ve Anayasasına sahiptir; Dış politika, Dış ticaret, Bütçe, Vergilerin tahsili, Yasal sistemin düzenlenmesi, Karakalpak topraklarındaki kaynakların ve işletmelerin yönetilmesi gibi hususlarda muhtariyete sahiptir. Merkez Bankası kendi denetimlerindedir ancak Özbekistan para birimi Som, Karakalpak para birimi olarak da kabul edilmiştir. Karakalpak vatandaşlığı Özbekistan'dan farklı bir vatandaşlık göstergesidir. Karakalpakistan'ın kendine özgü bir Anayasası olmasına rağmen hükümlerinin Özbekistan Anayasasına uygun olması ve paralellik göstermesi zorunluluğu bulunmaktadır.

Karakalpakistan kendine özgü bir parlamentoya sahiptir. Parlamentoda 86 milletvekili bulunur ve her milletvekili 8000 kişinin oyu ile seçilmektedir. Devlet Başkanı U. Aşirebekov'dur.

Özbekistan içinde Muhtar bir Cumhuriyet olan Karakalpakistan ile Özbekistan hükümetlerinin ortak yetki olanları ise: İki tarafın insan hakları ve özgürlüğü, Karakalpakistan egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün güvence altına alınması, fiyat, para, ulaşım (doğalgaz ve madenler vs) ve iletişim politikaları gibi alanlar olarak sıralanabilir.⁽⁵¹⁾

(49) Tarih Profesörü Kitaybek Sarıbayev ile özel görüşme, Akademi Nauk, Nukus, 1 Eylül 1996.

(50) Arnoğlu, F. 20 yy. Siyasi Tarihi, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991, s. 230.

(51) Özbekistan İlimler Akademisi Akademisi, Akademi Nauk eski Başkanı, Nukus milletvekili Sabir Kamalov ile özel görüşme, Nukus, 1 Eylül 1996.